

BİR AYETİN IŞIĞINDA İSLAM DİNİN MUHASEBEYE BAKIŞI

Prof. Dr. A. Vecdi CAN

acan@sakarya.edu.tr

Sakarya Üniversitesi,
İ.İ.B.F. İşletme Bölümü

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, üç büyük dinden biri olan İslam dininin (finansal) muhasebeye olan bakışını irdelemektir. Bunun için İslam dininin kuşkusuz temel kaynağı olan “Kur’an” meal ve tefsir olarak taranmış ve muhasebe biliminin esaslarıyla ilişkilendirilebilecek ayetler olup olmadığı araştırılmıştır.

Muhasebe biliminin iddiaları ve işlevleri açısından konuya bakıldığında İslam dininin muhasebeyi açıkça desteklediği görülür. İslam dininin toplumsal düzenin sağlanmasıyla ilgili buyruk ve yasakları; bu konuda bireye yüklediği görev ve sorumluluklar özellikle muhasebenin temel kavramlarından “Sosyal Sorumluluk Kavramı”yla örtüşmektedir ki, bu kavramın tüm muhasebe kavramlarının başı olduğu kabul edilmektedir. Özellikle Bakara suresinin 282. ayeti ile küçük – büyük tüm vadeli ve ticari işlemlere getirilen yazılma (kayıt) ve belgelenme mecburiyeti ise muhasebenin temel kavramlarından “Tarafsızlık ve Belgelendirme Kavramı”nın adeta içini doldurmaktadır. Yine aynı ayetin tefsirinde “Tam Açıklama” ve “Önemlilik” kavramlarının izlerine rastlamak mümkündür.

Özetle, İslam dini için muhasebenin “nefis muhasebesi” veya “vicdan muhasebesi” bağlamında tinsel dünyayla sınırlı bir kavram olmaktan öte bizzat iktisadi hayatı düzenleyen önemli bir araç olarak ilahi buyruk ve nasihatlere konu olan tensel dünyayla ilgili ekonomik anlamının da ortaya konması gerekir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, İslam, Kuran, Bakara (282)

1. GİRİŞ

Muhasebe tarihçilerinin birçoğu yazının ve rakamların icadını muhasebeye bağlamakta; yazı ve rakamların insanların muhasebe (hesaplaşma) ihtiyacından doğmuş ve gelişmiş olduğunu ileri sürmektedirler¹. Bu iddiaya göre muhasebe yazının icadından önce de vardır. Bu nedenle muhasebenin ilk nerede, ne zaman, ne şekilde ortaya çıktığı tam ve kesin olarak bilinmemektedir. Dolayısı ile muhasebenin insanlık tarihi kadar eski olduğu düşünülmektedir. İlkel biçimde hesap tutma tekniğinin doğuşu mübadelenin başladığı çağlara

¹CAN, A.V., “Luca Pacioli Muhasebenin Babası mıdır?”, Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Calalabat-Kırgızistan, www.akademikbakis.org/12/acan.htm, Sayı:12, Makale No: 8, 2007.

kadar uzanır². Bu nedenle muhasebe, bütün yönetim tekniklerinin en eskisi olarak kabul edilmektedir³. Plunkett'e göre muhasebe, mesleklerin de en eskisidir.⁴

Muhasebenin tarihi hakkında elde bulunan sınırlı sayıda kaynakların çoğu muhasebe tarihinin ilk önce Asurlardan başladığını ve buradan Mısır ve Asurlarca sonra da Pacioli zamanında İtalya'ya geçtiğini yazmaktadır⁵. Muhasebe ile ilgili ilk yazılı belgelere⁶ M.Ö. 5000 yıllarında Sümerlilerde, M.Ö. 4000 yıllarında İbranilerde, M.Ö. 3000 yıllarında Mısırlılarda, M.Ö. 2000 yıllarında Babililerde⁷, M.Ö. 500 yıllarında Yunanlılarda rastlamak mümkündür⁸.

Muhasebe ile ilgili gelişmelerin milat ve milattan sonraki dönemlerde Romalılar⁹ ile sürdüğünü yazan kaynaklar Türkler ve Araplar' dan hemen hiç bahsetmemektedir. Aynı şekilde İranlılar, Hintliler ve Çinlilerin de çoğu zaman esamesi okunmadan gelişmelerin M.S. 1.500 yıllarına kadar Venedikliler ile devam ettiği anlatılmaktadır. Türk, Arap, İran, Hint, Çin gibi uygarlıkların muhasebe gelişmeleri üzerindeki etkilerini inceleyen kaynak sayısı yok denecek kadar azdır. Bu nedenle tarihsel süreçte Avrupa'nın olduğu kadar Asya ile Arabistan coğrafyasının muhasebe gelişimine katkılarını ortaya koyan muhasebe tarihi ile ilgili çalışmaların yapılmasına ihtiyaç vardır.

Bu çalışmanın çıkış noktasını yukarıda ifade edilen eksikliğin neden olduğu rahatsızlık oluşturmaktadır. Daha açık bir anlatımla muhasebenin tarihsel gelişiminde diğer milletler ile birlikte özellikle Arapların ve Türklerin hakkının da teslim edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Örneğin batıda çok sonraları kullanılmaya başlayan sayım cetvelleri, cari hesaplar, çeşitli hesap özetleri ve yönetim hesapları esasında Arap Uygarlığı'na aittir. İslam Dünyası'nda özellikle matematik alanındaki ilerlemeler muhasebe gelişmelerinde çok önemli rol oynamıştır¹⁰. Sınırlı sayıda da olsa bu konuda bazı çalışmaların olduğu, bilgi ve belgelerin bulunduğu belirtilmelidir¹¹. Özellikle İslamiyet ile beraber Müslüman toplumların bilimsel, kültürel, sosyal ve ekonomik yapılarında önemli değişimler meydana geldiği bir gerçektir. Muhasebe gelişmelerini bu değişimlerden bağımsız düşünmek mümkün olmadığına göre İslam din, düşünce ve kültürünün muhasebe gelişmelerini etkilemiş olma ihtimali kabul edilmeli ve araştırmaya - incelemeye değer bulunmalıdır¹².

² SEVİLENGÜL, Orhan, "Tek Düzen Muhasebe Sistemi ile Uyumlu Genel Muhasebe", 8.Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, s.12.

³ GÜVEMLİ, Oktay, "Kronolojik Akış İçinde Muhasebe Uygulamasının Gözlenmesi, Muhasebenin 500.Yılı Sempozyumu Bildirisi, 1994.

⁴ Aktaran de SANTİS, 2007.

⁵ WEBSTER, 1937:101' den aktaran OKTAY, 1938:112.

⁶ Yazılı belgeden söz edebilmek için yazan kişiye, yazma araç-gerecine ve üzerine yazı yazılan maddeye gerek olduğu ortadadır. İşte o tarihlerin üzerine kayıt düşülen maddeleri ebla pişmiş tuğlalar, kil levhalar, mermer tabletler, papirüsler, ahşap yüzeyler vb. maddeler olduğu arkeolojik araştırmalar ile ortaya çıkmıştır.

⁷ WITTY' den aktaran OKTAY, 1938:112.

⁸ WREN, 1979; GÜVEMLİ, 1995:45-70.

⁹ CROIX, 1956.

¹⁰ HİÇŞAŞMAZ, Mazhar, "Tarihsel Gelişimi İçerisinde Muhasebenin Teorisi ve Teknik Yapısı, Ankara, 1970, s.10.

¹¹ Daha fazla bilgi için bkz. OTAR, 1995:33; GÜVEMLİ, 1995:45.

¹² Yalnızca İslam dininin değil tüm dinlerin muhasebe gelişmelerini etkilemiş olma ihtimali üzerinde durulmalıdır. Zira dinler toplumlar üzerinde kuşkusuz tesir sahibidir. İnsanların yeme – içme alışkanlıklarından giyim kuşamlarına kadar hayatın hemen her alanına tesir edebilen dinlerin ticaret alanına sirayet etmemiş olabileceğini düşünmek ve kabul etmek mümkün değildir. Dolayısıyla muhasebe gelişmeleri üzerinde dinlerin mutlaka etkisi olmuştur. Fakat bu konuda çok sınırlı sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu nedenle bu etkinin hatta etkileşimin hangi yönde, hangi derinlikte, hangi çapta olduğunu ortaya koyan çalışmalara ihtiyaç vardır. Ancak bu çalışmanın kapsamı yalnızca İslam dini ile sınırlı tutulmuştur. Muhasebe ve din konusunda yapılmış çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. CARMONA, Salvador and Mahmoud Ezzamel, "Accounting and Religion: a Historical Perspective", Accounting History, SAGE Publications and AFAANZ, Volume: 11(2), pp. 117-127, 2006.

Diğer yandan İslam dini yalnızca insanın canını, aklını, neslini vb. korumaya almaz bunların yanı sıra malları ve/veya hakları da korumayı amaçlar. Bu amaç muhasebenin varlıkları ve hakları koruma amacıyla bütünleşir. Mülkiyetin muhafazası, adaletin tecellisi, toplumsal düzenin sağlanması, yanı sıra israfın önlenmesi ve verimliliğin artırılması gibi hususlarda muhasebe ile İslam dininin temelde aynı şeyleri söylediği görülür. Tüm bunlar insanoğlunun her iki dünya mutluluğunu sağlama iddiasında bulunan İslam dininin bu amaca ulaşmak için muhasebeye ne denli önem verdiğini ortaya koymaktadır.

İşte bu çalışmada muhasebe gelişmelerinin İslam din ve düşüncesinden etkilenip etkilenmediği, etkilenmişse nasıl etkilenmiş olabileceği anlaşılmaya çalışılacaktır. Diğer bir anlatımla İslam dininin muhasebe gelişmelerine önemli sayılabilecek herhangi bir katkısının olup olmadığı tartışılacaktır. Ancak hemen belirtilmesi gerekir ki bu konuyu bu çalışma içinde tüm ayrıntıları ile ele almak mümkün değildir. Bu nedenle çalışma İslam ve muhasebe arasındaki ilişkiyi Bakara süresinin 282. ayeti ile sınırlı olarak irdelemektedir.

2. MUHASEBE ve BAKARA SÜRESİ 282.AYET

Muhasebe aslı Arapça olan “hisab” yani hesap sözcüğünden türetilmiş olup, Türkçe sözlüklerde “hesap yapma, hesaplama, karşılıklı hesap görme, hesap işleriyle uğraşma, hesapların tümü, saymanlık, bir şeyin olumlu veya olumsuz yönlerini gözden geçirerek karar vermek veya bir yargıya varmak biçiminde tanımlanmaktadır. Çok geniş tinsel ve tinsel anlamlar içeren muhasebe kavramı ile, yalnızca iktisat ve işletme yazınında değil, kutsal kitaplardan sosyal yaşamın tüm alanlarına kadar hemen her alanda karşılaşmak mümkündür¹³. Bu çalışmada muhasebe kavramı; mali nitelik arz eden durum, olay veya işlemlerin belli bir düzen içinde kayıt altına alınarak ilgili varlıklar, haklar ve kaynaklarda zaman içinde meydana gelen değişimlerin yine ilgili kişi veya kurumlara, edinecekleri kanaatlere veya alacakları kararlara temel teşkil edecek şekilde, raporlanması diye ifade edilebilecek işletme boyut veya düzeyindeki anlamıyla ele alınacaktır.

Alfred Isaac Muhasebe Nazariyesi isimli kitabında derki: “Eski zamanlarda muhasebe, defter tutmakla bir tutuluyordu. Halbuki bugünkü iktisatta defter tutma usulündeki kayıtlardan başka bir takım kayıtlar da peyda olmuş ve muhasebe mefhumu gittikçe genişlemiştir”¹⁴. Horngren ise şu benzetmeyi yapar: “Muhasebe geniş bir konudur. Nasıl aritmetik, geniş matematik disiplininin küçük bir parçası ise; defter tutma da geniş muhasebe disiplininin bir parçasıdır”¹⁵. Geçmişte salt bir kayıt sistemi görünümü arz etmiş olan muhasebe kuşkusuz bugün bu dar çerçeveden çıkmış ve yalnızca kaydetmekle kalmayıp raporlayan, yorumlayan, eleştiren, önerilerde bulunan modern kimliğine bürünmüştür. Fakat bu gelişmeler onun geçmişte ve halen özünde mali olay veya işlemleri kayıtlama esasını ortadan kaldırmamıştır. Bilakis muhasebenin çağdaş anlamdaki işlevlerini yerine getirebilmesi her şeyden önce belgeleme ve kayıtlama işlevini doğru ve eksiksiz biçimde yerine getirmiş olması ön koşuluna bağlıdır. Diğer bir anlatımla kayıtlama kalktığında raporlama da kalkmış olur. Zira muhasebe; kıymetlerin, işlemlerin ve sonuçların izlerini sürekli olarak saklayan yazılı bir bellektir¹⁶. Kısaca, bugün ne kadar fazla işlevle donatılmış olursa olsun muhasebenin özünde halen mali olayların kayıtlanması vardır ve muhasebenin kendisinden beklenen diğer işlevleri yerine getirmesi büyük oranda buna bağlıdır.

¹³ YAZICI, Mehmet, Muhasebe Tümleri ve Örgütlenmesi, İstanbul, 1990, s.2.

¹⁴ ISAAC, Alfred, “Muhasebe Nazariyesi”, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No: 163, İktisat Fakültesi No: 14, İstanbul, 1941, s.1.

¹⁵ HORNGREN, T. Charles, Gray L. SUNDEM, “Introduction To Financial Accounting (Third Edition), Prentice – Hall International Editions, New Jersey, 1982, s.3.

¹⁶ LASSEGUE, Pierre, “Gestion de L ‘Entreprise et Comptabilite”, Paris, 1965, s.3.

İslam dininin temel kaynağı olan “Kuran”ın diğer kutsal kitaplardan farklı olarak mali olayların kayıt altına alınması konusunda getirdiği açıklamalar dikkat çekicidir. “Kuran” incelendiğinde muhasebenin temelinde yatan mali olayların kayıt altına alınması düşüncesinin aynı zamanda ilahi emirler ile desteklendiği görülebilecektir.

Bilindiği üzere “Kuran”, diğer kutsal kitaplar gibi, belli ayetlerden ve ayetlerin aynı başlık altında toplandığı belli surelerden oluşur. Kuranın en uzun surelerinden biri olan “Bakara” süresi birçok ekonomik ve sosyal olayı konu almaktadır. Veda Haccında Mekke’de inen 281.ayet dışında Medine’de inmiş olan “Bakara” süresi toplam 286 ayettir. Bu sure adını, 67-71. ayetlerde yahudilere kesmeleri emredilen sığırdan alır. İnanca, ahlaka dair konuların yanısıra yaşamsal düzene ilişkin hükümlerin önemli bir kısmı bu sure’de yer almaktadır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَيْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ
وَلْيَكْتُب بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْب كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ
اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ
مِنْهُ شَيْئًا فَإِن كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ
أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رَجَالِكُمْ
فَإِن لَّمْ يَكُنَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ
أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَىٰ وَلَا يَأْب الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا
دُعُوا وَلَا تَسْأَمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰ أَجَلِهِ ذَلِكُمْ
أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَىٰ أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ
تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا
وَاسْهَدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفَعَّلُوا فَإِنَّهُ
فُسُوقٌ بَكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

Bakara Suresi 282.Ayet¹⁷

Bakara süresi yukarıda ifade edildiği üzere insanların inanç dünyasıyla ilgili konularla sınırlı olmayıp; alış-veriş, borç-alacak gibi ticari hayatla ilgili önemli hüküm ve düzenlemeleri de içermektedir. Kuran’ın en uzun süresinin en uzun ayeti olan “Bakara” süresinin 282. ayeti muhasebenin özünü oluşturan kayıtlama eylemini ilahi bir buyruk olarak açıkça ortaya koyar mahiyettedir.

Yukarıda görülen ayetin Türkçe anlamı (meali) şöyledir¹⁸: **“Ey iman edenler! Belirli bir süreye kadar borçlandığınız zaman onu yazın. Aranızda bir katip doğru olarak yazsın. Katip Allahın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın, yazsın. Borçlu olan da yazdırsın. Rabbi olan Allah’tan korksun da ondan hiçbir şeyi eksiltmesin. Eğer borçlu cahil**

¹⁷ Ayetin Türkçe okunuşu şöyledir: “Yâ eyyuhellezîne âmenû izâ tedâyentum bi deynin ilâ ecelin musemmen fektubûh (fektubûhu), velyektub beynekum kâtibun bil adl (adli), ve lâ ye’be kâtibun en yektube kemâ allemehullâhu felyektub, velyumlilillezî aleyhil hakku velyettekullâhe rabbehû ve lâ yebhas minhu şey’â (şey’en), fe in kânellezî aleyhil hakku sefihan ev daîfen ev lâ yestafîu en yumille huve felyumlil veliyyuhu bil adl (adli), vesteşhidû şehideyni min ricâlikum, fe in lem yekûnâ raculeyni fe raculun vemraetâni mimmen terdavne mineş şehedâi en tedille ihdâhumâ fe tuzekkire ihdâhumâl uhrâ ve lâ ye’beş şuhedâu izâ mâ duû, ve lâ tes’emû en tektubûhu sagîran ev kebîran ilâ ecelih (ecelihi), zâlikum aksatu indallâhi ve akvemu liş şehâdeti ve ednâ ellâ tertâbû illâ en tekûne ticâreten hâdiraten tudîrûnehâ beynekum fe leyse aleykum cunâhun ellâ tektubûhâ ve eşhidû izâ tebâya’tum, ve lâ yudârra kâtibun ve lâ şehîd (şehîdun), ve in tef’alû fe innehu fusûkun bikum, vettekullâh (vettekullâhe), ve yuallimukumullâh (yuallimukumullâhu), vallâhu bi kulli şey’in alîm (alîmun)”.

¹⁸ PİRİŞ, Şaban, “Kur’an-ı Kerim – Türkçe Anlamı”, Okyanus Yayıncılık, 6.Baskı, İstanbul, 2004.

veya zayıf, ya da bizzat kendisi yazdırmaya gücü yetmezse, velisi (onu) dosdoğru yazdırsın. Erkeklerinizden iki de şahit bulundurun. Eğer iki erkek yoksa, razı olacağınız şahitlerden, bir erkek ve biri unuttuğu zaman diğerinin ona hatırlatması için iki kadın (şahit de olabilir). Şahitler çağrıldıklarında (şahitlik etmekten) kaçınmasınlar. Küçük olsun, büyük olsun borcu süresiyle birlikte yazmaya üşenmeyin. Bu, Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için de en isabetli olandır. Ancak aranızda yaptığınız alışverişlerin peşin bir ticaret olması halinde onu yazmamanızın bir günahı yoktur. Alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun. Yazana da şahide de zarar verilmesin. Eğer bir zarar verirsiniz bu şüphesiz, sizin yoldan çıkmanız demektir. Allah'tan korkun. Allah (bunları) size öğretmektedir. Allah her şeyi bilendir.” (Bakara Süresi: 282.Ayet)¹⁹.

Yukarıda meali verilen 282.ayetin nüzul (iniş) nedeniyle ilgili olarak Elmalı Hamdi tefsirinde şöyle bir açıklama yer almaktadır: “Bu birinci âyete "Müdâyene Âyeti" denilir ki, Kur'an'daki en uzun âyet budur²⁰. Bir rivayete göre; nüzul sebebi "selem" denilen alışverişlerdir.” Selem, alışverişe konu malın ödemesinin önceden tesliminin ise sonradan yapıldığı bir alışveriş türüdür. Selem peşin para ile veresiye mal almak demektir. Rivayet böyle olmakla birlikte 282.ayetin her çeşit alışverişi ve borçlanmayı kapsadığı müfessirlerce kabul edilmektedir²¹.

Söz konusu ayet ile ilgili olarak Elmalı Hamdi tefsiri şöyle bir yorum getirmektedir: “Ey iman edenler! Bir ecel-i müsemmaya, yani gün, ay gibi belirlilik ifade eden ve bilinmezliği ortadan kaldıracak şekilde belirlenmiş olan bir vakte kadar herhangi bir borç ile işlem yaptığınız zaman o borcu yazınız. Allah ribâyı haram kıldı diye borç ile veresiye muamelelerin hepsini haram kılmış sanılmamalıdır. Birbirinizle borç alıp verebilirsiniz, fakat alışverişte borçların vadesi belli olmalı, bir de yazılarak belgelenmelidir. Ve bunu iki taraftan birine meyil göstermeyecek, eşit olarak her iki tarafın da haklarını olduğu gibi gözeterek yazabilecek tarafsız ve âdil bir kâtip yazsın. Birbirinizin yokluğunda her biriniz kendi kendine veya özel kâtibi ile kendi defterine ve yalnızca kendi hesabına yazdırabilirse de bununla yetinilmesin. Kendisine yazması için başvurulan hiçbir kâtip de yazmaktan imtina etmesin, çekinmesin. Allah'ın kendisine öğrettiği gibi, yani senet ve belgelerdeki yazılış usûl ve geleneklerine uygun olarak, yahut demin bildirildiği üzere adalet ve hakkaniyet çerçevesinde, yahut kendisine ilâhî bir lütuf demek olan yazı bilmenin şükri olarak hiçbir şekilde yazmaktan çekinmesin de öylece yazsın. Borçları yazmak farzı kifayedir, yani herhangi bir yazı bilen insana farzı kifayedir. Fakat bu işle görevlendirilmiş biri olunca ona farzı ayn olur. Bundan dolayıdır ki, hükûmetin "Kâtib-i vesâik", başka bir

¹⁹ Elmalı Hamdi mealinde ise: “Ey iman edenler! Belli bir vade ile karşılıklı borç alışverişinde bulunduğunuz vakit onu yazın. Hem aranızda doğruluğuyla tanınmış yazı bilen biri yazsın. Yazı bilen biri, Allah'ın, kendisine öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın da yazsın. Bir de hak kendi üzerinde olan adam söyleyip yazdırsın ve herbiri yazarken Rabbi olan Allah'dan korksun da haktan birşey eksiltmesin. Şayet borçlu bir bunak veya küçük bir çocuk veya söyleyip yazdıramıyacak durumda biri ise velisi doğrusunu söyleyip yazdırsın. Erkeklerinizden hazırda olan iki kişiyi şahit de yapın. Şayet iki tane erkek hazırda yoksa, o zaman doğruluğuna güvendiğiniz şahitlerden bir erkekle iki kadın ki, birisi unutunca, öbürü hatırlatsın, şahitler de çağrıldıklarında kaçınmasınlar; siz yazanlar da az olmuş, çok olmuş, onu vadesine kadar yazmaktan usanmayın. Bu, Allah katında adalete daha uygun olduğu gibi; hem şahitlik için daha sağlam, hem şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir. Meğer ki, aranızda hemen devredeceğiniz bir ticaret olsun, o zaman bunu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur. Alım satım yaptığınız vakit de yine şahit tutun. Ayrıca ne yazan, ne de şahitlik eden bir zarar görmesin. Eğer onlara zarar verirsiniz, o işte mutlaka size dokunacak bir günah olur. Üstelik Allah'dan korkun. Allah size ayrıntılarıyla öğretiyor ve Allah her şeyi bilir.” şeklinde tercüme edilmiştir (YAZIR, M.H. Elmalı, “Hak Dini Kur'an Dili”, Matbaaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1935).

²⁰ Bazı müfessirlerin 283.ayetin 282.ayeti nesh ettiği iddiaları üzerine Abdullah ibni Abbas "Müdâyene âyetinde nesih yoktur, âyet muhkemdir" diye açıkça bildirmiştir.

²¹ Ancak dil bilimcilere göre "karz" ile "deyn" birbirinden farklı terimlerdir. Bundan dolayı âyette geçen şartın, aslında “karz”ı içine almaması gerektiği ileri sürülmektedir. İslam fikhî açısından da “karz” başlangıçta emanet, sonuçta da satış demektir. Kısaca, karzın ödenmesi belli bir süreye bağlı olmadığı için bu ayetin kapsamı dışında kalacağını savunanlar da bulunmaktadır.

deyimle "Kâtib - i adl" denilen "noter" tayin etmesi de görevleri arasındadır. Böyle kâtiplerin bir müracaat olduğunda yazmaları onlara farzı ayndır. Ve üzerinde hak bulunan, yani borçlu olan taraf söyleyip imlâ ettirsin. Çünkü yazılacak olan senedin muhtevası onun ikrarı olacak, şahitler de onun aleyhine şahitlik edecekler. O halde yazıya geçecek ifade ikrar sahibinin ifadesi şeklinde olmalıdır, senedi borçlu olan taraf vermelidir."

Aynı eserde diğer taraftan sözü edilen ayette geçen "imlal" kelimesi için: "İmlâ kelimesinin aslı veya eşanlamlısıdır, ezbere söyleyip yazdırmak demektir. Bundan şu da anlaşılır ki, böyle bir borçlanmada borcun senede geçirilmesini asıl borçlu olan taraf teklif etmeli, o yazdırmalıdır. Bunun için tamamen imlâ etsin, yazdırsın ve imlâ ederken, yazdırırken kâtipten, vesaireden değil, "rabbi olan Allah'dan korksun da o haktan zerre kadar bir şey eksik etmesin" ifadesinde hileye ve art düşünceye saparak veya araya bazı engelleyici ifadeler katarak, borç olayının hâlde ve gelecek zaman içinde hukukî şeklini ve akışını değiştirmesin. Şimdi üzerinde hak bulunan borçlu malını israf ve telef eden cinsten kafası az çalışan bir sefih, yahut küçük çocuk veyahut bunak bir zayıf, bir zavallı, yahut da dilsizlik, tutukluluk, bilgisizlik vesaire gibi herhangi bir sebepten dolayı bizzat söyleyip yazdırmaya gücü yetmeyen bir kimse ise, velisi, yani onun yerine, işine bakan kâhyası, veliyy-i umûru, vasîsi, vekili, tercümanı, yahut veliyy-i deyni olan alacaklısı, adalet ve hakkaniyet çerçevesinde imlâ ettirsin, o yazdırsın, yaptığınız borçları böyle yazınız." yorumu getirilmektedir.

Eserin ilerleyen sayfalarında bu ayetin iniş nedeni ile ilgili olarak Katade'den gelen bir rivayete yer verilmektedir. Katade'den rivayet edildiğine göre bir adam bu hususta oba oba dolaşır, ona kimse aldırılmazdı, sonra bu âyet nazil oldu. "Bu nedenle ister büyük olsun, ister küçük olsun o borcu veya onun ödeme gününü son süresine varıncaya kadar yazmaktan usanmayınız. Az olsun, çok olsun yazınız ve vadesinin son taksidine kadar bütün yönleri ve bütün ayrıntılarıyla yazınız; her bakımdan açık ve anlaşılır olsun, "Zaten azdır, önemi yoktur, canım işin bu yönü zaten bellidir, yazmaya ne lüzum vardır." demeyiniz, yazmaya ve ayrıntılarıyla yazmaya üşenip de işi baştan savmayınız. Bu kısım daha önceki "yazınız!" emrinin bir açıklaması ve pekiştirilmesi olmak üzere kâtiplere hitap ve tenbih gibi tefsir olunuyor. Fakat bunun daha geniş kapsamlı olarak senet yazmaktan başka gerek borçlu, gerek alacaklı tarafından borç miktarının ve ödeme şekillerinin **kendi defterlerine de yazılmasını**, ayrıca şahitlerin dahi şahadetini yükledikleri gerçeği unutmamak için mümkün olduğu kadar yazmalarını hatırlatmakla hem taraflara, hem kâtiplere, hem de şahitlere ait bir hitap olması da âyetin kapsamı içindedir. Ve gelecek âyetlere göre bizce bu mânâ siyaka, yani konunun akışına daha uygun görünüyor. Çünkü ey müminler böyle ayrıntılarıyla yazılması, üç türlü fayda getirir. Evvela Allah katında en doğru olanı, adalete ve hakkaniyete uygun olanı, en ziyade adalet ve doğruluk demek olanı budur. Esas belge demek olan takvanın gereğine en uygun olandır. İkinci olarak şahitliğin yerine getirilmesini en iyi şekilde sağlayandır. Üçüncüsü kuşkuya, şüpheye düşmemenize yardım eden en büyük sebeptir. Borcu ve gerçeği bu şekilde iyice yazarak tesbit ettiniz mi, cinsinde, miktarında, müddetinde, şahidinde, şahadetinde, birbirinize karşı ahlâkî ve hukukî yükümlülüklerde ve sosyal hayatınızda güven hasıl olur. Şüpheden kurtulur, yakın üzre bulunabilirsiniz. O halde bunları yapınız. Ancak yaptığınız iş aranızda elden ele alıp vereceğiniz, tamamen peşin ve hazır bir ticaret işi olursa o başkadır, yahut meğer ki, iki taraftan aranızda hemen elden alıp elden vereceğiniz hazır bir ticaret malı bulunursa o zaman mesele yoktur. O takdirde onu yazmamanızda size bir beis, bir zarar ve bir sakınca yoktur. Demek ki, **yine de yazmak fena bir şey değildir. Müstereken bir kâtib-i adl, bir noter huzurunda senet ve sözleşme yazdırmaya lüzum yoksa da her ihtimale karşı özel olarak veya toplam olarak birbirine bir hatırlatma olmak üzere, mümkün olduğu kadar yazılırsa fena olmaz.** Lakin yazı bilmeyen pek çok kimse için bunda zorluk, meşakkat bulunacağı, bunun da kolaylıktan ziyade, zarar getireceği için yazmamanızda bir beis yoktur, buyuruluyor, amma velev peşin olsun, bir alışveriş, bir alım veya satım yaptığınızda işhad

ediniz, şahit getiriniz, yani bu işleri şahit huzurunda alenen yapınız, herkesten gizli bir şekilde yapmayınız. İşlemlerinizi ve malınızı şüpheden uzak olsun. Çünkü hırsızlık mal satmıyorsunuz, normal ve meşru ölçüler içinde alışveriş yapıyorsunuz. Bunun için alım ve satım işlemlerinin şahitlerin gözü önünde yapılması güven ve hukuk açısından herhalde bir ihtiyattır. Bütün müfessirler açıkça bildiriyorlar ki, bu âyetteki mendubluk ihtiyaç içindir. Bir de ne kâtip, ne de şahit zarar vermeye kalkışmasın; kendilerine müracaat edildiği zaman icabet etmemek veya yazıyı ve şahitliği değiştirip tahrif etmek gibi ahlâksızlık yaparak hak sahiplerini zarara sokmasın, yahut mechul sığası olduğuna göre; ne kâtip, ne de şahit bu yüzden bir zarara uğratılmasın. Bunlara yazmak veya şahitlik gibi görev yükletilirken, böyle dinî görev verilirken, kendilerince mühim olan işlerinden alıkonulmak veya belirlenen hududun dışına çıkılıp ziyade tekliflerde bulunmak, veyahut kâtime ücretini vermemek gibi bir suretle zarar da verilmesin. Ve eğer zarar verdirirseniz bu kesinlikle sizin için bir fık, bir günah ve vebaldir. Hak Teâlâ'ya karşı itaatsizliktir, Allah'ın itaatından çıkmaktır. Bunu yapmayınız, ve Allah'dan korkunuz, ikab ve cezasından korununuz, O'nun koruması altına giriniz. Allah size tane tane öğretecek, daha ziyade bilgiler ihsan edecek, işinize yarayacak, işinizi kolaylaştıracak ilâhî hükümlerini ve irfanını belletecektir. Allah her şeyi bilir. Bundan dolayı emirlerine itaat, nehiyelerinden sakınmak, sözüne güvenmek, kendisine ta'zim ve saygı ile hukuk ve ticarî işlerinizi, bütün işlemlerinizi yazıp belgelendirin. Her şeyi yazıp belgeye bağlamanın, din ve dindarlığın, takvanın temeli olduğunu unutmayınız” diyen Elmalı Hamdi şöyle devam etmektedir: “Borçlanmada ve diğer işlemlerde üç türlü belgelendirme vardır: Bunlar yazı, şahit ve rehindir. Dindarlık ve takva anlayışı, gerçeği belgelendirmeye ve hakkın yerini bulmasına hizmet eden bu gibi belgelendirmeye engel olmamalı, hatta buna yardımcı olmalıdır. Müminler borçlanma ve ticarî işlemlerde ve bütün muamelelerinde bu gibi belgelendirmelere riayet etmeli ve bu surette helal malı korumaya ve onu telef olmaktan, kayba uğramaktan kurtarmaya çalışarak, meşru yollardan kazanç ve üretimi arttırmaya gayret etmelidirler ki, insan bu sayede Allah yoluna infaka güç yetirebilsin”.

Bakara suresinin 282. ayeti, meal ve tefsirinden de anlaşılacağı üzere, muhasebenin evrensel kavramları kabul edilen muhasebe temel kavramlarından “Sosyal Sorumluluk Kavramı”na açıkça gönderme yapmaktadır. Aynı ayet benzer şekilde “Tarafsızlık ve Belgelendirme Kavramı”nın adeta içini dolduran ifadelerle doludur. Yanı sıra ayeti “Maliyet Esası Kavramı”, “Tam Açıklama Kavramı”, “Önemlilik Kavramı” ile de ilişkilendirmek mümkündür.

Bilindiği üzere, “Sosyal Sorumluluk Kavramı”, muhasebenin işlevini yerine getirme hususundaki sorumluluğunu belirtmekte ve muhasebenin kapsamını, anlamını, yerini ve amacını göstermektedir. Bu kavram; muhasebenin organizasyonunda, muhasebe uygulamalarının yürütülmesinde ve mali tabloların düzenlenmesi ve sunulmasında; belli kişi veya grupların değil, tüm toplumun çıkarlarının gözetilmesi ve dolayısıyla bilgi üretiminde gerçeğe uygun, tarafsız ve dürüst davranılması gereğini ifade ederken “Tarafsızlık ve Belgelendirme Kavramı”, muhasebe kayıtlarının gerçek durumu yansıtan ve usulüne uygun olarak düzenlenmiş objektif belgelere dayandırılması ve muhasebe kayıtlarına esas alınacak yöntemlerin seçilmesinde tarafsız ve ön yargısız davranılması gereğini ifade eder. Bakara suresinin 282. ayetiyle küçük büyük tüm vadeli ve ticari işlemlere getirilen kayıtsız şartsız yazılma ve belgeleme, bunun iki taraftan birine meyil göstermeyecek, eşit olarak her iki tarafın da haklarını olduğu gibi gözeterek yazabilecek tarafsız ve âdil bir yazıcı (muhasebeci) tarafından yapılması, ayrıca ticari işlemlerin tümünde şahit bulundurulması mecburiyeti yukarıda bahsi geçen temel kavramların ifade ettiği “belli kişi veya grupların değil, tüm toplumun çıkarlarının gözetilmesi ve dolayısıyla bilgi üretiminde gerçeğe uygun, tarafsız ve dürüst davranılması gereği” ifadesi ile bütünleşmektedir.

Diğer yandan aynı ayetle, ister büyük olsun ister küçük olsun tüm mali olay ve işlemlerin bütün ayrıntıları ile yazılarak kesin, açık ve anlaşılır biçimde belgeleneceğinin istenmesi “Tam

Açıklama” ve “Önemlilik” kavramlarıyla ilgili olarak kuvvetli çağrışımlar yapmaktadır. Zira “Tam Açıklama Kavramı” mali kayıtların bu bilgilerden yararlanacak olanların doğru karar vermelerine yardımcı olacak ölçüde yeterli, açık ve anlaşılır olmasını ifade ederken “Önemlilik Kavramı” kararları etkileyebilecek olan tüm mali olay veya işlemlerin kayıtlara alınmasının zorunlu olduğunu vurgulamaktadır.

Ayrıca aynı ayette geçen, mali olay veya işleme konu olan parasal tutarların eksiltilmeden veya fazlaştırılmadan olduğu gibi kayda alınmasını öngören kesin ifadelerden “Maliyet Esası Kavramı” ile ilişkili bazı ipuçları elde etmeyi olanaklı kılmaktadır. Zira bu kavram ve muhasebedeki ilk kayıt ilkesi mali olay veya işlemleri elde etme maliyetleri ile kayıt altına alma gereğini ifade etmektedir.

3. SONUÇ

Bu çalışmada, Kuran’ın en uzun suresinin en uzun ayeti olan Bakara Suresinin 282. ayeti, hem meal ve hem de tefsir açısından incelenmiş ve muhasebe ile ilgili bazı değerli ve önemli ifadeler içerdiği görülmüştür. Ayetin muhasebe ile ilişkilendirilebilecek, muhasebe açısından değer ve önem arz eden noktaları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

1. **Kayıt Mecburiyeti:** Ayet tüm vadeli ve ticari işlemlerde kayıtsız şartsız yazma (kayıt) mecburiyeti getirmektedir.
2. **Şahit Bulundurma:** Ayet tüm vadeli ve ticari işlemlerde şahit bulundurma mecburiyeti getirmektedir.
3. **Muhasebecilik Mesleği:** Ayet tüm vadeli ve ticari işlemlerde yapılacak kayıtların tarafsız ve adil bir yazıcı (muhasebeci) tarafından yapılmasını öngörmektedir. Ayrıca ayet muhasebeciyi ve şahitleri koruma altına alarak, bunlara zarar verilmesini kesin olarak yasaklamaktadır.
4. **Çift Yanlılık:** Ayet tüm vadeli ve ticari işlemlerde yapılacak kayıtların hem alacaklı tarafından hem de borçlu tarafından ayrı ayrı yapılmasını da öngörmektedir. Bu ifadeler adeta “çift yanlı kayıt tekniği”nin temel esprisini bünyesinde gizlemektedir.
5. **Kaydın Kapsamı:** Ayet tüm vadeli ve ticari işlemlerde ister küçük olsun ister büyük olsun borcun süresi ve diğer ayrıntıları ile birlikte üşenilmeden yazılmasını ilke olarak ortaya koymaktadır. Peşin alış-verişler için getirilen istisnaya bakılarak bu kuralın yalnızca sipariş avanslı veya kredili (veresiye) uygulamalar ile sınırlı olduğu söylenemez. Tüm satma ve satınalma biçimleri ile farklı ödeme seçeneklerinde kayıt kuralı esastır. Kaydın yalnızca rakamları değil sözkonusu mali hadiseyle ilgili tüm ayrıntıları içerecek şekilde yapılması gerektiği de açıkça ifade edilmektedir.
6. **Belgelendirme:** Ayet, daha adaletli daha sağlam daha isabetli olacağı ve şüpheyi ortadan kaldıracığı gerekçesiyle her türlü alışverişin belgelendirilmesi (şahitlendirilmesi) esasını getirmektedir.
7. **Peşin Alışveriş İstisnası:** Ayet, peşin alışverişler için bir de istisna getirmektedir. Her zaman kayıt ilke olsa da, o devirlerin koşulları altında (okur-yazar sayısı, yazma araç ve gereci temini vb.) çeşitli zorluklar hesaba katılarak, peşin yapılan alışverişlerde (hak ve yükümlülük, borç ve alacak aynı anda doğup öldüğü için) kayıt istisnası getirildiği görülmektedir.

Anlaşılacağı üzere Bakara suresinin 282. ayetinde geçen ifadeler muhasebe açısından son derece çarpıcıdır. Muhasebenin temel kavramlarından başta “Sosyal Sorumluluk”, “Tarafsızlık ve Belgelendirme”, “Tam Açıklama” gibi birçok kavram ile özdeşleşen söz konusu ayetteki bu ifadelerin tefsirinden;

- (İslam dini açısından) muhasebenin çok açık ilahi bir buyruk olduğu,
 - kayıt zorunluluğunun borçlu ve alacaklı için ayrı ayrı zikredilmiş olmasıyla esasında “çift yanlı kayıt” mantığının işlendiği,
 - muhasebecilik mesleğine ve noter müessesesine vurgu yapıldığı,
 - belgelemenin önem ve gereğine işaret edilerek ticari belgelere atıfta bulunulduğu,
 - alternatif ödeme biçim ve yöntemlerinden bahsedildiği
- şeklinde bir dizi önemli saptama ve çıkarımlar yapmak mümkündür.

Burada özellikle vurgulanması gereken 282.ayetin getirdiği kayıt zorunluluğunun yalnızca borç para alınması veya verilmesi işlemleriyle sınırlı olmadığıdır. İfadeler meal ve tefsirlerden de anlaşılacağı üzere sipariş avanslı, peşin ve veresiye mal veya hizmet alış verişleri gibi tüm mali olay veya işlemleri kapsayan bir içeriğe sahiptir. Bunun anlamı ise yapılacak kaydın yalnızca borç veya alacağın parasal tutarı ile sınırlı olmayacağı; alışverişe konu olan malın hangi özelliklerde olduğu veya olacağı, ne miktarda olduğu veya olacağı ve ne zaman teslim edildiği veya edileceği gibi ayrıntıların da parasal değerler ile birlikte kayıt altına alınmasıdır. Bugün çift yanlı kayıt tekniğine göre mal alımı ile ilgili yapılan bir yevmiye kaydı incelenecek olursa bir tarafta (borç) alınan malın diğer tarafta (alacak) ödeme şeklinin yer aldığı görülür. 282.ayetin tarif ettiği üzere yapılacak bir yevmiye kaydının, bu nedenle, çift yanlı kayıt tekniğinin ruhuna uygun olduğu hatta onun ruşeym (embriyo) hali olabileceği ileri sürülebilir.

İslam dini, emir ve yasaklarını kabul eden bireylere bazı finansal ibadetleri de belli şartlar altında zorunlu kılmaktadır. Hac ve Zekat gibi ibadetlerin yerine getirilmesi belli ölçülerde varlıklı olma şartına bağlanmıştır. Örneğin zekat verecek bir kimsenin ne kadar zekat vereceğini bilebilmesi envanter (değerleme) ve bilanço benzeri bir çalışma yapmasını gerekli kılmaktadır.

Tüm bunlar gösteriyor ki İslam dini, toplumda düzeni sağlamak için, adaleti sağlamak için, varlıkları ve hakları koruyabilmek için, ekonominin daha sağlıklı işleyebilmesi için, sosyal yaşamı dengelemek için muhasebenin amaçlarıyla da örtüşen ve bütünleşen bir dizi ilahi kurallar getirmektedir. İşte İslam dinin özellikle ekonomik yaşamı düzenleyen bu kurallarının muhasebe gelişmelerinde önemli rol oynadığı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- CAN, A.V., “Luca Pacioli Muhasebenin Babası mıdır?”, Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Calalabat-Kırgızistan, www.akademikbakis.org/12/acan.htm, Sayı:12, Makale No: 8, 2007.
- CARMONA, S. and M. E., “Accounting and Religion: a Historical Perspective”, Accounting History, SAGE Publications and AFAANZ, Volume: 11(2), pp. 117-127, 2006.
- CROIX, G.E.M., “Greek and Roman Accounting”, In Studies in the History of Accounting, London, 1956.
- de SANTIS, James, “A Brief History of Accounting: from Prehistory to the Information Age”, http://ensign.ftlcomm.com/historyAcc/ResearchPaperFin.htm#N_1, 28.01.2007.
- GÜVEMLİ, Oktay, “Türk Devletleri Muhasebe Tarihi”, 1.Cilt, MÖDAV Yayın No:1, İstanbul, 1995.

- GÜVEMLİ, Oktay, “Kronolojik Akış İçinde Muhasebe Uygulamasının Gözlenmesi”, Muhasebenin 500.Yılı Sempozyumu Bildirisi, 1994.
- GÜVEMLİ, Oktay, “Kronolojik Akışı İçinde Muhasebe Uygulamalarının Gözlemlenmesi” ; Muhasebenin Tarihsel ve Çağdaş Konularından Geleceğine Bakış, TÜRMOB Yayınları: 23, Ankara, 1995.
- HİÇŞAŞMAZ, Mazhar, “Tarihsel Gelişimi İçerisinde Muhasebenin Teorisi ve Teknik Yapısı, Ankara, 1970.
- HORNGREN, T. Charles, Gray L. SUNDEM, “Introduction To Financial Accounting (Third Edition), Prentice – Hall International Editions, New Jersey, 1982.
- ISAAC, Alfred, “Muhasebe Nazariyesi”, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No: 163, İktisat Fakültesi No: 14, İstanbul, 1941.
- LASSEGUE, Pierre, “Gestion de L ‘Entreprise et Comptabilite”, Paris, 1965.
- LITTETON, A. C. and B. S. Yamey, Studies in the History of Accounting.
- OKTAY, S. “Maliyet Muhasebesi Prensipleri”, MTA Enstitüsü Mecmuası, 314 (13) İlk Teşrin, 1938, http://www.mta.gov.tr/mta_web/kutuphane/mtadergi/13_10.pdf, 23.01.2007.
- OTAR, İsmail, “Orta Doğudaki Muhasebe Tarihi Hakkında”, Muhasebenin Tarihsel ve Çağdaş Konularından Geleceğine Bakış, TÜRMOB Yayınları: 23, Ankara, 1995.
- PİRİŞ, Şaban, “Kur’an-ı Kerim – Türkçe Anlamı”, Okyanus Yayıncılık, 6.Baskı, İstanbul, 2004.
- SEVİLENGÜL, Orhan, “Tek Düzen Muhasebe Sistemi ile Uyumlu Genel Muhasebe”, 8.Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.
- SOLAŞ, Çiğdem, “İlhanlılar Döneminde Yakın Doğudaki Devlet Muhasebe Uygulaması (1220-1350)”, Muhasebenin Tarihsel ve Çağdaş Konularından Geleceğine Bakış, TÜRMOB Yayınları: 23, Ankara, 1995.
- VYAÇESLAVİÇ, Sokolov Yaroslav, “Muhasebenin Gelişme Tarihi”, Moskova, 1990.
- WEBSTER, D. Norman, “The American Institute of Accountants Fiftieth Anniversary Celebration”, New York, 1937.
- WREN, A. Daniel, The Evolution Of Management Thought, 2nd ed. New York: Wiley 1979.
- YAZICI, Mehmet, Muhasebe Tümleri ve Örgütlenmesi, İstanbul, 1990.
- YAZIR, M. Hamdi Elmalılı, “Hak Dini Kur’an Dili”, (Kur’an Meal ve Tefsiri), Matbaaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1935.